

ERDÉLY SORSÁNAK ÓKORI GYÖKEREI

LYENEK IS VANNAK? — kérdezi bizonyára nem egy olvasó. Nem csodáljuk a kérdést, hiszen Magyarországon az ókori történelem problémáit annyira elhanyagolták az idők folyamán, hogy úgyszólván senki sem érzi, mi közünk hozzájuk.

Ez első pillantásra érthetőnek is látszik. Vájjon mi is kötne bennünket, a ma súlyos gondjai és küzdelmei között, letűnt vüágok elporladt népeihez? Más eredetű és más múltú nemzetek, szétesett államalkotások históriáját vájjon minek is bolygassuk?

Pedig az ilyen vélekedés nemcsak téves, de veszélyes és káros. Sajnos, bizony művelt középosztályunk sem tudja, hogy korunk nagy vajúadásainak és félelmetes háborúinak megítéléséhez semmi sem ad olyan biztos alapot, mint a klasszikus ókor két nagy népének életfolyása. Mert sem előtte nem ívelt oly magasra a Kelet népeinek fejlettsége, hogy a Jelen életformájával össze lehetne hasonlítani állapotaikat és fejlődésüket, sem utána nem érett ily bonyolult szervezetté a mélyre zuhant középkor. S számunkra az emelkedésnél még lényegesebb, hogy Görögország és Róma sorsa a hanyatlást és összetörést is elénk tárja, amelyet ki nem kerülhet semmi emberi alkotás: így történetük teljes grafikonja megmutathatja, merre halad s hol áll most a mi Európánk életgörbéje.

Így például a Kr. u. III. században volt egy olyan világválság, melynek tünetei teljesen megfelelnek a mi korunk vajúadásának. Itt szorosan nyomon tudjuk követni azt az évszázadokon át hangtalanul készülő bomlást és átalakulást, amely egyszerre csak felfordította a világbirodalom rendjét s békéjét. A principátus, amely a republikánus vezetőhivatalnokok hatalmának egy kézbe fogásából eredő, alkotmányos ellenőrzés látszata által szentesített kormányforma volt, feladta jogi alapját és vallásos elgondolásokon nyugvó szubjektív és korlátlan abszolutizmussá lett ekkor. A régi vallások tarka-barka tömege egy egységesítő áramlat gigantikus kohójában kezd összeolvadni, majd egyes kimagasló istenképzetek körül újra jegecesedik, mígnem ezek nyomában a Megváltó vallása egységessé teszi az egy császár világbirodalmát e téren is. Az alsó társadalmi osztályok széthullott atomjainak nagyarányú csoportosulása a mai szocializmusban az Egyház akkori grandiózus társadalmi szervezkedésének tükrében érthető. Csakhogy a kereszténység, mint szociális organizáció, sohasem akart forradalmat csinálni és a rettentő üldözések napjaiban is éppen úgy imádkozott Krisztus

rendelése szerint a császárért és államért, mint máskor. Itt láthatjuk, hogy erkölcsi ereje mily utolérhetetlen, mennyire örök érték. A gazdasági világgés akkor is meghozta az inflációt és az ármaximálást és kitermelte a megbukott normális pénzfogalom helyett a felhígított, kényszerárfolyamú fizetőeszközt és kényszerre alapított állami gazdálkodást, természetbeni adózással, nagy közüzemekkel meg munkaszolgáltatással szilárdítva meg az államháztartás helyzetét. Akkor is volt „modern“-nek csúfolt primitív művészet kakofóniával és szimbolika lépett a természetet követő ábrázolás helyébe. Történelmi kötőerők és a vér szava akkor is mérköztek egymással. Mikor a rázkódások következtében a római máz lerepedezik mindenütt s alóla ősi ösztönök és beidegzettségek szabadulnak fel, a jó pannon elődök — illírek és kelták származásukra nézve—heroikus küzdelemben a művelt világot mentik meg mint az akkori világ legjobb katonái és nem faji önzésükre hallgatnak. Miért nem tanít és világosít fel minderről a középiskola?

De még erre van mentség: az ókori história szemlélete nem oly nagyon rég lett olyan igazán életszerű, hogy valódi „magistra vitae“ lehessen, öregebb hiba, hogy Mommsen ragyogó eredményei és iránymutatása nyomán azt hitték nálunk is, hogy az impérium történetének a Nyugaton a Rajna a főtengeye s nálunk csak másodrendű, sőt mucsai események játszódtak le. Pedig Itália kulcsa mindig a Duna medencéje maradt és ezért már Kr. u. 100 körül a római haderő legjelentékenyebb része itt állomásozik, majd a nyers erő jelenléte ide vonja hosszú időre a politikai erőcentrumot is.

Nem csoda, hogy így elsikkadtak azok a szálak, melyek az ókor felől a magyarság élete felé vezettek; középkori történészeink pedig csak a honfoglalástól kezdve követték nyomon földünk sorsát és nem kutatták sohasem eléggé azokat az elemeket, amelyeket a magyarság itt talált. Így amikor 1918-ban a románok „történelmi jogon“ maguknak követelték Erdélyt, nem volt oly magyar mű, amely ezen igényükkel szemben a történelmi valóságot feltárhatta volna. De nemcsak ily áttekintés hiányzott, hanem hiányzott még előkészítéséhez is minden rendszeres előmunkálat. Súlyos mulasztása ez a régebbi nemzedék ókori történészeinek. Pedig nemcsak az lett volna a kötelességük, hogy e kérdéseket a hazai használat számára feldolgozzák, hanem az is, hogy az objektív tudományos álláspontnak a külföldön is érvényt szerezzenek. Mert ha a nyugati tudományos világ és az ennek nézeteiből leszűrődő művelt európai köztudat át lett volna már itatva a mi álláspontunk mélységének tudatától, akkor, bár a győzők kegyetlensége nem lett volna kisebb, ellenségeink mohó éhségét megbénította volna a történelmi jogok érvényesítésének velünk szemben annyiszor megtevesztő módon felhasznált alapelve. Persze a boldog békeidők meleg napsütése elaltatta a lelkiismeret ösztönzéseit és hiába volt annyiszor szó a parlamentben és az újságokban a dáko-román aspirációkról, azokat a közép- és újkori kutatókra bízták az ókorral foglalkozó szakemberek.

Még valami hiányzott. Ahol akadt szép eredmény, ritkán jutott a külföld tudomására. Holott kérdezhetjük, hogy példáid hogyan becsülhetne meg a világ a magyar sportembereket, ha az olimpiászok nem-

zetközi mérközései helyett, teszem azt, egy vidéki legényegylet majálisán döngötnék a rekordokat? A Collegium Hungaricumok ócsárlói ne feledjék el ezt! Aki a gyönyörű Valle Giuliaiban járt Rómában s az ott levő számos tudományos intézet között legnagyobb román akadémiát látta, mely oly nagy lehet, mint az egész budapesti bölcsészeti kart magában foglaló Múzeum-körüli palota, annak fogalma van arról, hogy szomszédaink mit áldoznak a dák és római kutatás céljaira.

Már régebben neveltettek a románok Párizsban és Rómában, de német és angol egyetemeken is tehetséges fiatalembereket, akik személyes összeköttetések révén a Nyugaton akkor is hatni tudnak bizonyos irányban, ha nagyot nem tudtak is alkotni maguk. De lassan rákerült a sor arra is, hogy a vak sovinizmus római kultúrgőgjtől fogant fantasztikus történeti műveiket, melyek esetleg már a krétamikénei kortól kezdik az oláh ősműveltség dokumentumainak felvonultatását, jobbakkal pótolják. Eszközeiben nem válogató, de a propaganda mesterségéhez fényesen értő nagy publicistájuk, Jorga, akinek hangyaszorgalmát az állam valóságos üzem berendezésével toldotta meg, azonnal beharangozza a Nyugaton a legcsekélyebb román kutatási eredményt is. Tudnunk kell, hogy Jorga az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres tagja, angol és egyéb egyetemek díszdoktora, a nemzetközi történelmi kongresszusok egyik korifeusa stb., aki már csak mint volt miniszterelnök is befolyásolhatta a nyugati népek felfogását; e mellett magas kora ellenére ma is csak úgy ontja a könyveket és cikkeket. Akármi legyen is bárki felfogása érveinek értékéről, céltudatos sajtóhadjáratának megítéléséről, kézlegyintéssel őt elintézni nem lehet.

Mindezek mellett és felett azonban akadt már a románoknak olyan kutatója is, akit bármelyik művelt nemzet szívesen vallhatott volna a magáénak: Vasile Párvan. Ez a kitűnő tudós Jénában és Berlinben tanult és Boroszlóban végzett Cichorius irányítása alatt, de francia és angol egyetemeken is megfordult. Joggal remélhettük tőle, hogy vele együtt a román-magyar vitát nemes versenyben, nyílt sisakkal küzdve tisztultabb légkörbe emelhetjük. De a tudomány nagy kárára 1927 nyarán fiatalon elhunyt, miután előzőleg még a Sorbonne-on és Cambridge-ben előadhatta a dákok népéről szóló szintetikus művének („Getica“, Bukarest, 1926) eredményeit; előadásait Cambridge-ben ki is adták könyvalakban (1928). Ezen vaskos összefoglalásban a szerteszórt sokféle — nyelvészeti, történeti, régészeti stb. — adatot színes képzeletének selyemszálaival szőtte-fonta össze. Átfogó és egyéni veretű műve nagy lépéssel vitte előre a kutatás állását.

Közben azonban a minálunk és egyebütt erőteljesen meginduló részletkutatás már új, szilárdabb alapot készített elő, amelyre maradandóbb összefoglalás épülhet. Ennek első körvonalait 1936-ban megkísérelte már megrajzolni a cambridge-i egyetem tanárai által kiadott nagy ókori történelem XI. kötetében e sorok írója.

KIDERÜLT, hogy a Kr. e. II. évezredet betöltő bronzkor végén, mely a trák nép műveltségi tette a Dunamedencében, nem tört át Itália műveltségi hatása Erdélyben, úgy mint Párvan vélte, aki ily régi

időre szerette volna visszavinni a dákok romanizációjának gyökereit. Éppen ellenkezőleg: körülbelül a Kr. e. VIII, században megérkezett az első nomád néphullám Észak-Ázsia felől, amelynek gazdag hagyatékát most teszi közzé két kitűnő fiatal tudósunk, Gallus Sándor és Horváth Tibor. Ez a lovasnép nemcsak avval árulja el kilétét, hogy lószerszámdíszjeinek mását Oroszországban leljük meg, hanem avval is, hogy bronz és arany holmiján feltűnik már az a különleges észak-ázsiai állatdíszítés, amelyet később a szkíták is elhoztak Európába s amely az eurázsiai lovas pásztornépek nagyértékű kulturális tulajdona. Ez a néphullám, amely valamiféleképpen összeköttetésben állhatott a legendás kimmeriek vándorlásaival, már erős államot alkotott Kelet-Magyarországon.

Utána, mintegy 600 körül Kr. e., a Déloroszországba tört szkíták három fő törzsének egyike, az agathirzek költöztek Erdélybe, amelynek hatalmas sziklavárában elkülönültek hamarosan rokonaiktól. A nomád népeket, ha vékony uralkodó réteg gyanánt nagy területen szétoszolva szervezték meg birodalmaikat, mindig fenyegette az a veszély, hogy az idegenből való feleséghezás ősi szokása folytán sajátos faji jellegük elmerül az alattvalók tömegében. Ez okozta a húnok felszívódását és politikai összetörését, ez adta meg a mi nemzetünknek ugor jellegét a bolgár-török vezérréteg beolvadása révén s e miatt tűntek el az agathirzek is egykor a leigázott trák-fajta alattvalók tömegében. De úgy amint ma az operációk hasmetszéseinek összevarrására felhasznált bélpreparátum csak akkor szívódik fel, ha már maga a seb összeforrott, úgy ezek a nomád hódítók is csak akkor merültek el alattvalóik tengerében, miután vaserővel kényszerítették utóbbiakat egy felsőbbrendű és állandó államszervezetben való összeforrásra s miután vérükkel is áthatva őket, sajátos hadviselésüket és nagy katonai erenyeiket is beléjük oltották. (A kora-középkor szláv államképződéseinek is ez a nyitja.) Így hát nem múlt el nyom nélkül a trák népeknél sem a szkíta uralom korszaka, melynek vallási, katonai és egyéb téren még a római császárkor folyamán is megtaláljuk érdekes nyomait.

Csak meglehetősen későn nyújtja ki karját a Nyugat Erdélyért, de ekkor sem Itália, hanem olyan népmozgalom, melytől maga Róma is szenved. Mikor a gallusok a Kapitóliumot ostromolják a Kr. e. IV. század elején, a keltaság egy másik csoportja a Dunavölgyébe tör be és lassanként meghódítja, vagy legalább is műveltségiig magához hasonlítja az itt élő népek jó részét. A kelták hatása rendkívüli, átütő erejű volt. Ha a leleteket nézzük, egyszeriben világossá válik, hogy nyugaton a germánok, nálunk az illírek és trák-fajú törzsek kulturális egyénisége egészen elvész a fejlettebb kelta civilizáció máza alatt. De ennek dacára a keltaság politikai gyengülése folytán lassanként kiütöközik mindenfelé a meghódított vagy műveltségiig asszimilált népek eredeti egyénisége.

Így amikor a klasszikus világ érdeklődése különböző okokból a Dunamedence népei felé fordul, alkalmunk nyílik a különféle trák fajtájú törzsek — köztük Erdély lakóinak — megismerésére. Ha Párvant olvassuk, olyanféle kép bontakozik ki előttünk, mint amelyet pld. a háború előtti modem pánszláv mozgalom szemlélete kelt: amint a kisebb-nagyobb szláv államok felett Európát állandóan nyug-

talanította a minden szlávok egyesülésének előkészítése, úgy a Párvan trákjai is egy ilyenféle modern, ha nem is politikai, de népi-faji nagyhatalom, amely magát Rómát is végveszéllyel fenyegeti néhanapján. De ez a nemzeti rajongás sugallta álom nem bírja ki a nappali fény józan világosságát. A közös leszármazás tudata még olyan nagy nemzetet sem tudott az ókorban egybeforrasztani, mint a görög volt, nemhogy a különféle trák idiómákat beszélő törzsek számtalan apróbb-nagyobb politikai kötelékben élő, egymásról sokszor nem is tudó össze-vissza tömkelegét.

Ezek állandó harcban álltak egymással és hadifoglyaikat görögöknek adták el. A Kr. e. IV. században már annyi dák és velük rokon geta rabszolga volt Athénben, hogy az akkori vígjátékirodalom tipikus alakjaivá lettek ezek az otromba figurák. Dákok laktak még Erdély felett is, fel a Visztuláig, meg Kelet-Magyarországon is; a geták egykor egészen a Krim-félszigetig terjedtek el, de fokként visszaszorultak s az Alduna mindkét partját is ők népesítették be, le egészen a Balkánhegységig. Sorsuk, melyet a Kr. e. VI. század vége óta tudunk többé-kevésbé követni, igen súlyos volt. Egyik hódító a másik után gázolt végig rajtuk, egyre újabb néphullámok hömpölyödtek rájuk, úgyhogy minden harcias erényük mellett sem tudtak nagyobb államhatalmat huzamosabban fenntartani. A sok háború az Erdélyben lakó dákokat is alaposan meggyengítette, de ez az erdős-bérces ország nagy természetes erőd, amelynek oltalma alatt lassanként megerősödhettek.

Van egy rendkívül érdekes görög feliratos kövünk a Fekete-tenger északnyugati sarkában fekvő Dionysopolis városából, amelyből megtudjuk, hogy a Kr. e. utolsó évszázad elején egy ottani polgár követségben járt a dák királynál, akinek hatalma tehát már ily messze kiterjedt. Nemsokára azután ennek az uralkodónak a fia, Burebista, egymásután vezeti győztes hadjáratait a Kárpátok vidékének és a Balkánnak meghódítására. Rövid idő alatt valódi nagyhatalommá női ki magát a dákok országa, ami persze csak úgy volt lehetséges, hogy a Pompeius és Caesar közötti nagy mérkőzés elvitte a határokról a római erőket, befelé fordította a fegyvereket s a határszéli népek szabadon garázdálkodhattak.

Caesar el is határozta, hogy végez a dákokkal. Óriási sereget mozgósított már, hogy a dákokat letaposva a Pontus felől kapja el a parthusokat, amikor meggyilkolták. Az új bonyodalmak között vergődő birodalom még sokáig félve nézett a dákok felé, noha Burebista is elpusztult valami módon, akkor amikor Caesar és bámulatosan gyors hódításai éppen oly hamar széthullottak. A nyugtalan és vitéz dák törzsek megfékezése akkor lett komoly feladat, amikor Augustus alatt előretolták a római határt a Dunáig. A Kis-Alföldtől le a Duna torkolatáig mindenütt dák és geta népségek szegélyezték az új határt és hiába büntették meg őket többször a földjükre hatoló római seregek, betöréseik nem szűntek meg.

Ha meg akarjuk érteni, hogy miért kellett a dákokkal előbb vagy utóbb leszámolnia Rómának, tudnunk kell még néhány dolgot. Tiberius úgy igyekezett a veszélyes szomszédokat távartani, hogy azt a sem-

leges zónát, amelynek létesítése a folyam északi partján már Augustus alatt megkezdődött, tovább szélesítette. Kétségtelenül római biztatásra és engedéllyel húzódtak fel ekkortájt a Duna torkolatától a Nagy-Alföldre az iráni származású szarmata jazigok, mintegy élősövénynek a dákok ellen, akiket visszaszorítottak a keletmagyarországi hegyvidékekig; utánuk nyomultak a velük rokon szarmata roxolánok is az oláh síkságra, úgyhogy az ott lakó törzsek súlyosan szenvedtek miattuk. Nero alatt százezer barbárt telepítettek be innen a Duna déli oldalára: a Nemzeti Múzeum nemrég szerzett egy bronztáblára írott katonai elbocsátó okmányt, amelyből kiderül, hogy ezeknek legalább egy része dák volt.

Ügy látszhatott tehát hogy, ha nem voltak is eszményi állapotok a mai szerb-bulgár Dunapart mentében, a kiürítést célzó áttelepítések és a harcias szarmata lovasnépek vazallus-államai a folyamhatár előtt elegendők lesznek a dákok távortartására. De a (Kr. e. I.) század vége felé ez utóbbiak újra félelmetesen megerősödtek, Domitianus császár vezérei súlyos vereségeket szenvedtek tőlük: kiderült, hogy hiába a semleges zóna a Dunánál, ha mögötte érintetlen az erdélyi sziklavár. Nem oktalan imperialisztikus célok, nem a dák arany utáni bűnösen mohó vágy indították e nagy hadvezért a két nehéz erdélyi hadjárat megvívására: a támadás nála védekezés volt.

De innen magyarázható a dák nép szomorú sorsa is. Traianusnak különösen az első háború után látnia kellett, hogy végleg le kell számolnia e néppel, ha a Duna völgyében nyugalmi állapotot akar teremteni. Augustus, akinek ténykedése minden tekintetben irányt szabott utódai számára, azt mondja tetteinek autentikus összefoglalásában, hogy „azokat az idegen népeket, akiknek nyugodtan meg lehetett bocsátani, inkább meghagytam élve, mintsem hogy kiirtottam volna őket“. Ebből azonban az is következik, hogy e nagy uralkodó azokat a népeket, amelyeknek nem lehetett a közbiztonság érdekében megbocsátani, azokat bizony inkább kipusztította. A módszereket, amelyeket ilyenkor alkalmazott Augustus, ismerjük is. Nem kell állati öldöklésekre gondolnunk. Mikor a délpannoniai törzsek Kr. u. 6 és 9 között fellázadva retentő véráldozatokat követelő kétségbeesett háborúba rántották bele Rómát, Mitrovicától nyugatra a Száva partjain lakó breucusok törzse játszotta az ellenállásban a főszerepet. Legyőzésük után e kis népből nyolc segédcsapatot alakítottak és még ezenkívül más pannon auxilia keretében is felhasználták őket: úgyhogy egész fiatalságukat elvitték idegen vidékekre szolgálni, ahonnan a legtöbben nem is jöttek vissza sohasem. E mellett nagy tömegeket adtak el rabszolgának a lázadó pannonokból. Hasonlóképpen, de még sokkal radikálisabban járt el Traianus a dákokkal. Arisztokrata rétegüket, a „süvegeseket“ kiirtotta, a többi férfinépet meg, amennyiben nem menekültek el az Erdély körül széles karéjban letelepült szabad néprokonaikhoz és nem estek el a háborúban, eltávolította Dáciából: a megbízhatóbbakat és hódolásra hajlandókat katonának soroztatta be az új gyalogos és lovas dák segédcsapatokba, melyek jó messze (Szíriában és Angliában!) állomásoztak; a renitenseket pedig rabszolgának használtatta fel.

Így hát érthető, ha a Kr. u. IV. század közepe táján írott császári életrajz-sorozatban, mely számunkra elveszett, de a belőle kiírt kompendiumokból világosan rekonstruálható, az állott, hogy Traianus kiirtotta a dákokat. Persze hozzá kell tennünk mindjárt, hogy ezt az adatot hevesen támadják a kontinuitás tanának hirdetői s dacára annak, hogy oly nagy tudósok, mint Theodor Mommsen vagy Michael Rostovtzeff teljesen, szószerint hitelesnek fogadják el, vannak más, neves külföldi tudósok, akik elvetik. Azonban van rá módunk, hogy e forrásadat igaz voltát végleg bebizonyítsuk. A római Dácia feliratos kövein ugyanis megmaradt a tartomány vagy 2300 lakójának neve, sokszor a szülők vagy gyermekek megnevezésével, úgyhogy pompás alkalmunk van egy nagy anyakönyvi statisztika megállapításához. Ezt a munkát e sorok írójának egyik tanítványa, Kerényi András most készül éppen befejezni. Kiderül Összeállításából, hogy a nevek kétharmada latin, van közöttük azután több mint félezer keleti — főleg szír — és görög név és a Pannóniából meg Dalmáciából jött illírek és kelták barbár neveinek sora is majdnem kétszázra rúg. Evvel szemben mindössze két tucat trák jellegű név van, melyek közül valahány biztosan nem erdélyi dák, hanem Tráciából sorozott katona vagy onnan jött kereskedő neve. Tegyük fel, hogy ezek mind dákok, sőt tegyük fel hogy egy egész csomót kifelejtettünk vagy rosszul határozottunk meg s mondjuk, duplázzuk meg a feltételezhető dákok számarányát négy tucatra. Bár ez teljesen valószínűtlen, de ezen legtúlzóbb és ellenlábásaink által is kétségtelenül supermaximum gyanánt elfogadható arányszám is csak a névanyag két százalékát mutatná be Dáciában valóban dák gyanánt! Világos ebből, hogy az a népelem, amely romanzációra képes volt s így eljutott az írásbeliséghez—feliratainkon rendkívül sok a közkatona s egyszerű kisember, sőt rabszolga is — nem volt dák. Megmondják forrásaink, hogy Traianus rengeteg gyarmatost hozott Erdélybe az egész római világból, tudjuk, hogy az idehozott nagyszámú katonaság veteránusai nagyobbára itt maradtak, miután kitöltötték hosszú szolgálati idejüket s az is ismert, hogy Erdély természeti kincsei és a kínálkozó kereskedelmi s egyéb pénzszerzési lehetőségek szintén nagy tömegeket csábítottak ide: volt tehát, aki elfoglalja a dákok hült helyét. Evvel szemben nem lehet még azt sem felhozni, amit pld. Daicovicu hangsúlyoz: t. i., hogy az érdek, parvenü-büszkeség és a divat arra készítette a jó dákokat, hogy régi barbár neveiket hirtelen levessék. Hiszen egyrészt a római nevek felvétele — különösen a polgárjogot jelentő tria nomina megszerzése — nem az egyesek tetszésétől függött, hanem szigorú feltételekhez volt kötve: legtöbbször húsz-huszonöt éves katonai szolgálat jutalma volt, vagy rabszolgafelszabadítás következménye stb. Másrészt semmi okunk sincs feltételezni azt, hogy Dáciában mohóbban kaptak volna e római színezetű névadás után, mint a régebben uralt és gyökeresebben római Pannóniában, ahonnan ezerszámra ismerünk bennszülött neveket (csak az illetők törzsi hovatarozását pontosan megjelölő személynevek száma vagy ötszáz!); de különben is megmutatja a dáciai illír és kelta személynevek tömege, hogy itt sem siettek jobban az emberek a római takaró alá bújni, mint másutt. Így tehát ha volna is folytonosan tovább-

élő romanizált őslakosság Erdélyben, az — nem lehetne dák. Mászóval: a dáko-román elmélet két pillére közül az egyik máris kidőlt.

Mindaz, amit evvel szemben a dák jelleg továbbélésének bizonyítására Erdélyben felhozhatnak, nem állja meg a komoly vizsgálatot. Nincs például egyetlen dák eredetű isten sem itt. A dunai lovasisten-ségek fogadalmi táblácskái, melyeket a nagyszorgalmú D. Tudor dolgozott fel nemrég, világosan délről jönnek, illetve Tráciában vannak világos előzményeik. Vagy ha pld. Daicoviciu azt hiszi, hogy a görög hatásokra visszanyúló kelta benyomott edénydíszítés II. századi dekorációjának szerves folytatása lenne a IV—VI. századokból való szintén benyomott díszítésű ornamentika, mely a germánok körében általános e korszakban, akkor csalóka látszat vezet félre stb.

Nem tölthetjük itt avval az időt, hogy a dáciai romanizmus sajátos alkatát jellemezzük. Legyen szabad itt csak arra a tanulmányra utalni, mely e témáról a „Századok“ 1936. évi kötetében megjelent. Csak azt kell kiemelnünk, hogy az a beállítás, amely szerint magából Itáliából sugárzott Dáciába hihetetlen gyorsan egy bámulatos intenzitású elrómaiásító erő, nem egyéb romantikus vágyálomnál. Ilyenféle „miracle historique“ nincs. A Kr. u. II. század valóban bámulatra méltó általános virágzása tényleg igen meggyorsította a romanizáció menetét, mint mindenütt. De ez a hatás nem az elbágyadt Itáliából jött már, amely Kr. u. 100 körül elvesztette kultúrájának és kereskedelmi stb. törekvéseinek öntevékeny terjeszkedési erejét. Erdély romanizmus kimutathatólag egyszerűen a szomszéd országok (Pannónia, Moesia, Thracia) rusztikus római civilizációjának szekundér tükröződése, melyben az e provinciákból bőven beköltözött emberanyag-nak is nagy része van. Ez a magyarázata annak is, hogy latin lett Dácia.

Mi lett mármost a sorsa ennek a dáciai romanizmusnak? Ennek eldöntéséhez első sorban a Kr. u. III. század germán néparadatának hullámverését kellett tisztázni. Bonyolult és hosszadalmas forrástanulmányok voltak szükségesek, melyeket az Egyetemes Phüologiai Közlöny kötetei közöltek; javított kiadásuk a frankfurti Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archaeologischen Institutes kiadásában jelenik meg nemsokára, míg az eredmények rövid foglatatát a Cambridge Ancient History sajtó alatt levő utolsó (XII.) kötetében adtuk közre. A lényeges momentumokat a következőkben igyekszünk röviden előadni.

A tartós béke korszaka Erdélyben már akkor megszűnt, amikor a II. század hatvanas éveiben a vandálok más germán törzsekkel együtt Északkelet-Magyarországra törtek és felzavarták köröskörül a szabad dák népeket. Ettől kezdve ezek mind gyakrabban törtek be az erdélyi hegyek közé. Majd amikor a III. század elején a gótok lenyomultak Dél-Oroszországba és a század harmincas évei óta egyre gyakrabban árasztják el rabló kalandozásaikkal a dunai tartományokat, majd pedig 251 óta rokonnépeikkel együtt úgyszólván Angliától Kappadóciáig pusztítanak, Erdély szenved a legtöbbet tőlük. Az a nagy természetes hídfőállás ugyanis, amelyet hegykoszorúja alkot, nem volt szervesen beleépítve a birodalom erődített határvonalába: nyugaton a Duna-Tisza közén a jazigok, délen az Olttól keletre a roxolánok

választották el a folyamhatártól, amely törzseknek az volt az I. században a hivatása, hogy a dákokat távoltartsák a limestől s miután Dácia tartomány berendezésével e rendeltetésük megszűnt, be kellett volna olvasztani az ő területeiket is. E helyett azonban csak erődített utakat vezettek a Nagy-Alföldön s az oláh síkságon át, amelyek békeidőben elegendők voltak a közeledés biztosítására és e nyugtalan népségek fékentartására is, de nagy néplökéseket nem tudtak feltartóztatni velük. Így a nagy sziklavár csak a Bánát és Kisoláhország felől függött szervesen össze a dunai tartományokkal s egyébként mindenünnen megközelíthető volt — szinte a levegőben lógott. Marcus Aurelius akart is ezen az állapoton segíteni, de könnyelmű fia elhagyta tervét és csak még jobban nehezült e provincia helyzete, amikor a sok barbár betörés tanulságaképpen megváltozott a stratégiai alapfelfogás. A számtalanszor áttört szimpla határmenti katonai kordon helyett most már nem is annyira a határtartományokat, mint magát Itáliát mélyen tagozott hadrend védte a Duna felől jövő támadások ellen. Így Dácia mint magányos előretolt állás nyúlt előre a barbár világba, mint valami viharverte földnyelv a felzavart tengerbe. Így a század közepe után a légiókat már visszavonták Erdélyből és a megmaradt helyőrségeket minden valószínűség szerint egy barbár nép betelepítésével pótolták.

250-től kezdve egyik rablóhadjárat a másik után sújtja Dáciát; feliratok és pénzleletek azok az életjelek, amelyek segítségével e tragikus végküzdelmet követni tudjuk. A pénzforgalom már Philippus alatt (244—249. Kr. u.) megfogyatkozik, de még 253 után is kimutatható. Viminaciumban (a szerbiai Kostolacon), ahol a tartományi pénzeket verték Dácia számára, még 256 nyarán is kibocsátanak egy új — ezúttal utolsó — sorozatot. 256 és 259 között még állítanak hivatalos feliratokat. De Cserni Béla ásatásai nyomán kitűnt, hogy a római pénzek még sokkal tovább, egész Aurelianus (270—275) uralma elejéig bejutottak Erdély bércei közé. Az Orsóvá felől felvezető út mentén még Gallienus egyeduralkodó korából (260—268) is találunk feliratos követ s a pénzleletek is elérik e kort. Úgy látszik, hogy míg a dáciai polgárcsapatok különítményei már Philippus óta Észak-Itáliában állottak, 260 után már maguk az anyaezredek is hátrább vonultak. Az egyiket ekkor Mehádia körül találjuk, majd mindkettő az Itália felé vezető főútvonal drávai átjárását őrzi együtt Pannóniában, Pettaunál. De mindennek dacára kétségtelennek kell tartanunk, hogy bármennyire gyöngítette is a kétségbeejtő általános helyzet a tartomány védelmét, ennek feladására eladdig még senki sem gondolt. A latin források vádjá Gallienus ellen, hogy alatta veszett el Dácia, olyan célzatokból fakad, amelyek gyűlöletből igazságtalanul teszik felelőssé e kiváló uralkodót a kor minden bajáért. Világos ez abból is, hogy 270 elején a milánói állami pénzverde még „a boldog Dácia“ képét hozza friss veretem!

Ekkor azonban olyasvalami következett be, ami teljesen felborította az addigi helyzetet s arra kényszerítette Rómát, hogy örökre feladja szép Erdélyországot. Ezt a hirtelen, sorsdöntő változást mindjárt megértjük, ha egy pillantást vetünk a rohanó eseményekre. Aurelianus kikiáltatása után, kb. 270 márciusában, Rómába megy, de hamarosan

kényszerül rá, hogy a vandálok ellen vonuljon Pannóniába, innen pedig Észak-Itáliába kell sietnie egy germán nép, a juthungok kiverésére. Télen azután a főváros ügyeinek rendezése mellett megint csak újabb hadjáratra készül a szíriai sivatag új hatalmassága, Palmyra ellen, amely ekkor Zenobia alatt Kis-Ázsiára is rá merte tenni a kezét és Egyiptomot is elfoglalta.

271 tavaszán Keletre indulva útközben először is megtisztította a dunai tartományokat az őket prédáló germán seregektől, majd átment a Duna északi partjára és több nagy csatában tönkre verte a nyugati gotokat, akik Erdélyt már ekkor elözönlötték. Forrásaink erősen kiemelik e győzelmek döntő jelentőségét. Aurelianus teljesen a helyzet ura volt. És mégis feladta Erdélyt, „desperans eam posse retineri“, feladva a reményt, hogy meg tudja tartani. Sorsdöntő elhatározásának kulcsát az általános konstelláció világosan megmutatja.

Zenobia 270-ben még remélte, hogy ki tud egyezni az új császárral és ezért megengedte, hogy a gabonaszállító flotta elinduljon Alexandriából Rómába. De a következő esztendőben az egyiptomi gabona már nem jut el Itáliába, Palmyra már nyíltan dacolni mer a császárral. Rómát éhínség fenyegeti. A Kelet visszahódítását többé nem lehet halasztani. Mivel pedig a nyugateurópai tartományok még mindig a galliai ellencsászárok kezében voltak, egyedül és kizárólag a dunai provinciák serege állott Aurelianus rendelkezésére e hadjárat céljaira. Véletlenül tudjuk is, hogy valóban az illyricumi csapatok vívták ki a döntő győzelmeket Zenobia vezérei ellen. Másfelől azonban a dunai tartományok állandó veszedelemben forogtak s a máris erősen megtizedelt légiók és segédcsatatok elvitele katasztrófát hozott volna, ha front-rövidítés révén meg nem könnyítik a határvédelmet. Így jutott Aurelianus arra az elhatározásra, hogy a legnehezebben védhető Dáciát feladja.

A polgári lakosság rendszeres és teljes kiürítése most, a császár nagy győzelmei után lehetővé vált. A fogytán levő római katonanyag és a földművelőkben mutatkozó nagy hiány teszi érthetővé, hogy a legnagyobb gonddal és alaposággal hajtották végre ezt a műveletet. A régi dáciai csapatok és a polgári lakosság a Dunától délre a Moesia-és Thraciából kihalított Új-Dáciában nyert új hazát. A gót mozgalom is megnyugodott azzal, hogy Erdély a nyugati-gótok zavartalan birtokává lett. Azt, hogy mindemellett a dáciai rómaiak között akadtak volna olyanok, akik inkább Erdélyben maradtak a rettegett gótok áldozataul, mintsem a hatalmas birodalom fegyvereinek védelme alatt biztosabb, nyugodtabb új hazába költözzenek, higgadt fejjel és elfogulatlanul aligha teheti fel valaki. És valóban a római, tehát városi jellegű telepkek elvesznek, folytonosságuk nincs, nem úgy, mint a Balkánon, ahol ez a folytonosság megvan.

PARVAN HALÁLA nagy csapás volt a román tudományosság részére, de az állam áldozatkészsége folytán külföldi egyetemeken újra kineveltek egy egész sor szakembert, akik nélküle is megállják helyüket. Praehistorikusaik közül a fiatal Nestor mellett R. Vulpe és Dumitrescu is komolyan számbaveendők. A római kutatók közül komoly filológus

Pippidi, jól képzett történész G. Cantacuzeno s egész sereg provinciális archaeologusok van: C. Daicoviciu, E. Panaitescu, Ferenczi Sándor, Florescu, Theodorescu és mások Erdélyben dolgoznak, Nicorescu, Lambrino, Sauciu-Saveanu, Ekaterina Vulpe s társaik a Fekete-tenger melletti görög városokban és Ó-Romániában, Barcaila Turn-Severinben, Nicolaescu-Plopsor Craiovában, stb. Publikációik főleg német, francia és olasz nyelven a „Dacia“ s az „Ephemeris dacoromana“ s más folyóiratok hasábjain elsősorú kiállításban jelennek meg, a hathatós hivatalos támogatás nem hiányzik... Közülük legutóbb C. Daicoviciu a „La Transylvanie“ című kötetben (1938), majd száz oldalon már új áttekintést ad Erdély ókori sorskérdéseiről. Ha nem is nyújtott még önálló szintézist, mint Párvan, beleszőhette összefoglalásába néhány eredményes ásatásának tanulságait és gondosan felhasználta a legutolsó évek irodalmát — nem utolsó sorban a magyar kutatások eredményeit. Sőt úgy látom, hogy a problémák megfogalmazásában éppen a mi munkásságunk és — természetesen — az ennek ellenében való állásfoglalás volt az irányadó.

Joggal kérdezheti az olvasó, hogy ily komoly és a román állam által ily nagyszabásúan támogatott törekvésekkel szemben tud-e a magyar tudomány valami haladást felmutatni? Erre határozottan igen-nel kell felelnünk.

A mi szegény államunk nem szórhatja ily célokra úgy a pénzt, mint délkeleti szomszédunk. De Klebelsberg Kunó óta megértésben nincs hiány: felelős tényezőink tudják, hogy a mi munkásságunk nemzeti érdekű. Ami szakembereink munkateljesítményét illeti, már a fenti vázlat szemléltetheti, hogy az elfogult román beállítással szembe tudunk már állítani egy tárgyilagos és önálló magyar munkán alapuló történeti képet, melynek színei állandóan tisztulnak, körvonalai egyre határozottabbakká lesznek. Jóleső érzéssel említhetünk a fent már említett művek mellett sok más új értékes alkotást.

Az írott históriát megelőző történelmi korszakok problémáit illetőleg, amelyek megértéséhez folyton újabb forrásanyagot szolgáltat az őskori régészet friss tudományága, nagy reményeket fűzünk Roska Márton debreceni professzorságához. De Tompa Ferenc pompás új összefoglaló műve, Fettich Nándor kiterjedt működése a szkíta, népvándorláskori és honfoglaló magyar régészet terén a külföld előtt is mértékadó. Nagyot haladt a római kutatás is és ne vegye senki rossz néven e sorok írójának, ha fiatal barátai és tanítványai munkáit büszke örömmel sorolja fel.

Az antik irodalom nagy tarlóján egy kiváló osztrák filológus és nyelvész, Tomaschek szedegette fel hangyaszorgalommal a dákokra vonatkozó adatok morzsáit s az ő gyűjtésén alapszik Párvan feldolgozása is. Bármily jelentős is ez az előmunkálat, kétségtelen, hogy a görög és latin szövegek hiteles kiadása oly nagyot haladt egy emberöltő alatt, hogy maradéktalan áttanulmányozásuk adhatja meg csak az új alapot teljes értékesítésükre. Ezt a nagy elmélyülést kívánó hossa-dalmas feladatot a pannonhalmi bencés főiskola tanára, Rados Tamás nemsokára már be is végzi. Erdély ókori földrajzának a későbbi települések történetéhez oly fontos áttekintését Radnóti Aladár készítette

sajtó alá. A római feliratos szövegek százezres tömegéből Dobó Árpád válogatta ki a dáciai vonatkozásúakat. De váratlanul sok és lényeges új támpontot hozott a dáciai romanizáció megértéséhez a környező római országok kutatásának élénk előretörése. Délről a bolgár testvérm nemzet kitűnő tudósai derítik új fényre azt a trák és tráciai-római hátteret, mely a dáciai romanizmus egyik főforrása. Nyugat felől a pannóniai rómaiság magyar kutatói világították meg az erdélyi romanizmus alkatát. Így kezd kibontakozni előttünk az a szemlélet, amely a szellemi áramlatok s a materiális kultúra vérkeringését, útjait, forrásait és szekundér felvevőterületeit úgy állítja élénk, hogy abból a Dunamedence történelmi életműködése rajzolódjék ki s hogy az általánosbirodalmi tényezők különválasztása után a geopolitikai és műveltségföldrajzi egységek mellett az egyes tartományok lakosságának származás és kultúra szerinti szerepe is kitűnjék. De nagyot lendített tanulmányainkon az is, hogy romanista nyelvészeink figyelme is — itt Eckhardt Sándoré a kezdeményezés — e problémák felé fordult. Tamás Lajos „Rómaiak, románok és oláhok a Dacia Traianában“ című könyvét mindenkinek ismernie kell.

Egy nagy hátrányt azonban mind máig nem tudunk leküzdeni: nem ismerjük eléggé a dáciai múzeumok anyagát. A Pázmány-Egyetem Érem- és Régiségtant Intézete néhány évvel ezelőtt az összes illetékes szakemberek bevonásával tanulmányutat szervezett, hogy Erdély ókori történelmi dokumentumait a helyszínen vizsgálhassuk meg. Az ottani kollégák legtöbbször készségesen segítettek is e terv megvalósításában, de politikai okokból utolsó pillanatban megakadályozták útunkat s amikor a fiatalság ennek ellenére is útra kelt, a hatóságok kellemtlenkedéseibe ütköztek s a múzeumokat is bezárták előttük. Pedig mi baja lehet a románoknak abból, ha mi közreműködünk e nagyjelentőségű kérdések megoldásában? Hiszen ha nekünk van igazunk, népük valóban nagy történelmi múltja e miatt még nem homályosul el. Sőt mi több: szerintünk is ugyanazok a népelemek alkották nemzetüket, mint ők maguk vitatják. Mert ha nem az északi-trák fajtájú dákok, hanem déli-trák származású balkáni elemek szolgáltatták népük magját s ha nem erdélyi, hanem balkáni-aldunai a nyelvük és romanizált hányaduk eredetelye, mint ez a mi meggyőződésünk, ez származásukon nem változtat.

Erdélyben pedig amúgy is számolnia kell a románságnak a mi ezer évünkkel aminthogy, — akármilyen lesz is a jövő útja, — a magyarságnak is számolnia kell a románság erdélyi térfoglalásával és életével; a jelennek a múltban kialakult gyökerein sem mi, sem ők nem változtathatnak. Tekintsenek józanul a jövőbe: a maguk érdekében teszik, ha komoly és elfogulatlan tudományos vizsgálatainkat lehetővé teszik mielőbb azon a földön, amelyhez nemcsak ők ragaszkodnak oly nagyon, de amelyet mi is legbensőbb valónkkal szeretünk.